

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

P O L İ S A K A D E M İ Y A S I

KAFEDRA: “DİO-NUN İNZİBATİ FƏALİYYƏTİ”.

FƏNN: “KRİMİNOLOGİYA ”

FAKÜLTƏ : ƏYANI

M Ü H A Z İ R Ə

MÖVZU № 14. “Mütəşəkkil və residiv cinayətkarlığın kriminoloji xüsusiyyətləri”.

Tərtib etdi: “DİO-nıninzibati fəaliyyəti”
kafedranın baş müəllimi,
polis polkovnik-leytenantı

V.MANSUROV

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə olunub və bəyənilib.
Protokol № _____ “_____” _____2020-ci il.

B A K I 2020

MÖVZU № 14. “ Mütəşəkkil və residiv cinayətkarlığın kriminoloji xüsusiyyətləri ”.

P L A N:

GİRİŞ

1. Residiv cinayətlərin növləri və profilaktikası.
2. Mütəşəkkil cinayətkarlığın anlayışı və onun əlamətləri.

NƏTİCƏ

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. Azərbaycan Respublikası DİN-in 22.01.2020-ci il tarixli KQ-1 nömrəli Kollegiya qərarı: “2019-cu ildə cinayətkarlığa qarşı mübarizə və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə respublika daxili işlər orqanlarının fəaliyyətinin nəticələri və qarşıda duran vəzifələr haqqında”
2. N.Əliyev, V.Mansurov.Kriminologiya. Dərs vəsaiti. Bakı, 2016.
3. N.Əliyev, V.Mansurov.Kriminologiya. Dərs vəsaiti (Sual və cavablarda). Bakı, 2015.
4. N.Əliyev, V.Mansurov.Kriminologiya. Dərs vəsaiti (Sxemlərdə). Bakı, 2017.
5. Səməndərov F.Y. Kriminologiya. Dərs vəsaiti, Bakı, 2012.
6. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 avqust 1994-cü il tarixli “Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi və qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi haqqında” Fərmanı.
7. “Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 13 yanvar 2004-cü il.
8. ***Ə.Piriyev.*** “Kriminologiya”. Dərslik. Bakı,1999.
9. ***V.İ.Kudryavsev, V.E.Eminov.*** “Криминалогия”. Dərslik. Moskva, 1995.
10. ***V.N.Burlakov, N.M.Kropaçov.*** “Криминалогия”. Dərslik. Sankt-Peterburq, 2002.
11. ***S.M.İnşakov.*** “Криминалогия”. Dərslik. Moskva, 2002.
12. ***A.İ.Dolqova.*** “Криминалогия”. Dərslik. Moskva,1997.
13. ***E.Qrişko.*** “Организация преступного сообщества (преступной организации): уголовно-правовой и криминалогический аспекты”. Dərs vəsaiti. Moskva, 2001.
14. ***A.İ.Dolqova.*** Организованная преступность–4. Dərs vəsaiti. Moskva, 1998.

G İ R İ Ő

Cəmiyyətin demokratik prinsiplərə əsaslanaraq tərəqqi etməsi hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi ilə bağlıdır. Bu yolda qanunların aliliyini təmin edən hüquqi dövlətin formalaşması, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının qorunması bir vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Qeyd edilən vəzifələrin həyata keçirilməsi hər bir sivil dövlətin iqtisadi, siyasi, hüquqi və mənəvi əsaslarına təsir göstərən cinayətkarlıq kimi sosial –neqativ təzahürə qarşı effektiv mübarizənin təşkilindən asılıdır. Lakin, cinayətkarlıq da özünün kəmiyyət və keyfiyyət formasını dəyişərək daha təhlükəli xarakter alır və ictimai münasibətlərin perspektiv inkişafını ləngidir

Hər bir sivil dövlətin iqtisadi və siyasi əsaslarına təsir edən əsas faktorlardan biri cinayətkarlıqdır. Lakin, cinayətkarlıq özünün kəmiyyət formasını dəyişib mütəşəkkil xarakter aldıqda daha təhlükəli hal alaraq ictimai münasibətlərin perspektiv inkişafını ləngidir. Bunun üçün də mütəşəkkil cinayətkarlıq kriminoloqlar tərəfindən tədqiq edilib öyrənilən əsas problemlərdən biridir.

SUA1 1. Residiv cinayətlərin növləri və profilaktikası.

Cinayətkarlığın təhlükəli növlərindən olan residiv cinayətkarlıq cəmiyyətin sosial, iqtisadi və mənəvi əsaslarına zərbə vuraraq mütəşəkkil və peşəkar cinayətkarlığın artmasına münbit zəmin yaradır.

Profilaktika termini kimi residiv termini də tibb sahəsindən hüquq elminə gətirilmişdir. O, latın «recidivus» sözündən yaranaraq təkrarlanan, qayıdan mənasını verir. Kriminoloji ədəbiyyatlarda residiv cinayətkarlığın aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

– cinayət-hüquqi residiv (leqal) – qəsdən törədilən cinayətə görə əvvəllər məhkum olunmuş şəxs tərəfindən yenidən qəsdən cinayətin törədilməsi cinayətlərin residivini yaradır;

– kriminoloji residiv - həm əvvəllər törətdiyi cinayətə görə məhkumluğu ödənilməmiş və ya götürülməmiş, əvvəllər cinayət cəzası və ya onu əvəz edən digər cəza tətbiq edilmiş şəxslər tərəfindən, həm də bu və ya digər səbəbdən cinayət hüquqi təsir tədbirləri tətbiq edilməmiş şəxslər tərəfindən cinayətin törədilməsi başa düşülür;

– penitensiar residiv – cəzaçəkmə müəssisəsində cəza çəkən şəxslər tərəfindən yenidən cinayətin törədilməsidir.

Residiv cinayətkarlıq aşağıdakı göstəricilərə uyğun təhlil edilir:

- cinayətlərin növü üzrə;
- əvvəlki ilə yeni cinayətin nisbəti üzrə (müxtəlif və yekcins cinayətlərin törədilməsindən asılı olaraq);
- məhkəmlüğün sayı üzrə;
- törədilmiş cinayətlərin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi üzrə;
- cinayətlərin residivinin intensivliyi üzrə (yeni cinayətlərin törədilməsi arasındakı müddətdən asılı olaraq).

Cinayət hüquqi ədəbiyyatlarda residiv cinayətlərin sadə və mürəkkəb, xüsusi və ümumi, təhlükəli və xüsusi təhlükəli növləri fərqləndirilir.

Residiv cinayətlər ümumi cinayətlərin 10-15%-ni təşkil edir. **Residiv cinayətkarlığın inkişafının neqativ tendensiyaları aşağıdakılardır:**

- residivin intensivliyinin artması;
- qadınlar və yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş cinayətlərin sırasında residivin artması;

- residiv cinayətkarlıqda ixtisaslaşma və bu növ cinayətlərin qrup halında törədilməsi.

Residiv cinayətləri törədənlərin aşağıdakı tipləri vardır: aid olan şəxslər

- kriminal məqsədyönlü tip (bu tipə residiv cinayətləri törətməklə peşəkar cinayətkar kimi formalaşmaq niyyətində olurlar);

- cəzasız tip (heç bir hüquqi təsir tədbirlərinə məruz qalmayan şəxslər);

- manyakal tip (psixopatoloji proseslərin təsiri nəticəsində cinayət törədən şəxslər);

- təsadüfi tip (kriminalogen mühitə qarşı müqavimət göstərməyi bacarmayan və əksər hallarda şəxsi münasibətlər zəminində cinayət törədən şəxslər bu tipə aiddirlər;

- konformist tip (digər şəxslərin təsiri altında cinayət törədənlər);

- qeyri-sabit tip (hüquqi düşüncə tərzinin aşağı olması, bir-gəyaşayış qaydalarına etinasız münasibət bu tipə aid olan səciyyəvi xüsusiyyətlərdir);

- marginal tip (bu tipə narkomanlar, alkoqol asılılığı olanlar və s. şəxslər aiddirlər).

Residiv cinayətkarlığın inkişafına təkan və ən səbəblər aşağıdakılardır:

- sosial, iqtisadi və mənəvi tənəzzül;

- sosial nəzarət sisteminin mövcud olmaması;

- cəza-icra siyasətinin qeyri-təkmil həyata keçirilməsi;

- cəza çəkmə müəssisələrində cəza çəkənlərin kriminallaşması (kriminal mühitin inkişafı);

- cəza çəkmə müəssisələrindən azad olunanların sosial adaptasiyasının həyata keçirilməsi mexanizminin mövcud olmaması;

Residiv cinayətkarlığın profilaktikasının əsas istiqamətləri:

- HMO arasında qarşılıqlı əlaqənin və informasiya mübadiləsinin

yaradılması;

– məhkəmə təcrübəsinin və cəza siyasətinin təkmilləşdirilməsi;

– cəza çəkmə müəssisəsindən azad olunmuş şəxslərin sosial reabilitasiyası;

– cinayətlərin profilaktikası sahəsində hüquqi bazanın yaradılması və

s.

SUAL 2. Mütəşəkkil cinayətkarlığın anlayışı və onun əlamətləri.

Cinayətkar fəaliyyətin keyfiyyət göstəricisi sayılan mütəşəkkil cinayətkarlığın öyrənilməsinin dərin tarixi kökləri yoxdur. Hələ SSRİ dönəmində, keçən əsrin 80-ci illərinə qədər «mütəşəkkil cinayətkarlıq» sovet cəmiyyəti üçün yad təzahür hesab edilirdi. Lakin, 1989-cu ildə SSRİ xalq deputatlarının II Qurultayında «Mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə haqqında» qərar qəbul olunmaqla «mütəşəkkil cinayətkarlıq» problemi rəsmi olaraq tanındı.

Mütəşəkkil cinayətkarlığın daha dərin kökləri olan İtaliya, ABŞ və s. ölkələrdə bu fenomen keçən əsrin 20-ci illərinin axırlarından öyrənilməyə başlanılmışdır. (The Illinois Crime Survey, 1929 D. Bell, D. Cressey 1950-1960)

Beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində isə mütəşəkkil cinayətkarlıq problemi ilk dəfə BMT-nin V Konqresində (Cenevrə, 1975) müzakirə edilərək özünün beynəlxalq səviyyədə hüquqi təsdiqini tapdı. Daha sonra mütəşəkkil cinayətkarlıq BMT-nin VI (Karakas, 1980) və VII (Milan, 1985) Konqreslərinin müzakirə obyektlərinə çevrilərək onun ənənəvi cinayət növlərinə nisbətən daha təhlükəli hal olduğu qeyd edildi.

BMT-nin 1990-ci ildə Havanada keçirilən VIII Konqresində mütəşəkkil cinayətkarlığın cəmiyyətin iqtisadi, siyasi və sosial institutlarına qəsd etdiyi göstərilərək ona qarşı effektiv və geniş miqyaslı mübarizə aparılması üçün beynəlxalq əməkdaşlığın zəruriliyi vurğulandı. BMT-nin VIII Konqresində isə mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizənin başlıca prinsipləri qəbul edildi.

Kriminoloji tədqiqatlar zamanı mütəşəkkil cinayətkarlığın öyrənilməsinin əsas üç konsepsiyası (modeli) formalaşmışdır. Onlardan biri ABŞ-da yaranan etnik cinayətkar birliklərin (əsasən italyan mafiyası) fəaliyyəti ilə bağlı tədqiqatların məlumatlarına əsaslanır (Etnik model) – «alien conspiracy model»¹. Növbəti konsepsiyanın (modelin) tədqiqat obyektini isə mütəşəkkil cinayətkar qruplaşmaların iyerarxik strukturudur- «hierarchical

models». Bu konsepsiyanın tərəfdarları mütəşəkkil cinayətkar qrupların etnik tərkibinə görə yox, iyerarxik strukturundan irəli gələrək öyrənilməsini təklif edirlər. Nəhayət üçüncü konsepsiyanın tərəfdarları hesab edirlər ki, mütəşəkkil cinayətkarlıq əsasən iqtisadi əsaslara zərbə vuraraq sahibkarlıq fəaliyyətində özünü biruzə verir- «business enterprise».²

Mütəşəkkil cinayətkarlığın tədqiqi ilə bağlı müxtəlif konsepsiyaların olması bu təzahürün anlayışı ilə bağlı müxtəlif fikirləri yaratmışdır³:

– mütəşəkkil cinayətkarlıq mütəşəkkil cinayətkar qruplar tərəfindən törədilmiş cinayətlərin cəmidir;

– mütəşəkkil cinayətkarlıq müəyyən sahənin (sferanın) cinayətkar fəaliyyətin təsiri altına alınması məqsədi ilə yaradılmış cinayətkar qrupların sabit birliyidir;

– mütəşəkkil cinayətkarlıq cinayətkar birliklərin fəaliyyət istiqamətləridir.

Mütəşəkilliyin (qruplaşmanın) bir sosial təzahür kimi aşağıdakı xüsusiyyətləri vardır:

– kimin və ya nəyinsə ciddi sistem üzrə vahid birliyi;

– ümumi proqram, məqsəd və vəzifələri olan insanlar qrupunun olması.

Qeyd edilənləri nəzərə alaraq mütəşəkkil cinayətkarlıq dedikdə – cinayətin müəyyən qrup tərəfindən törədilməsi yox, geniş miqyaslı kollektiv cinayətkar fəaliyyət başa düşülməlidir. Bu fəaliyyətin əsas subyekti vahid orqanizm kimi hərəkət edən sabit, mütəşəkkil cinayətkar birlikdir¹.

Sistematik olaraq kriminal fəaliyyətlə məşğul olma mütəşəkkil cinayətkar qruplaşmanın üzvlərinin həyat tərzinin bir hissəsidir. Müasir dövrdə mütəşəkkil cinayətkar birliklərin cinayətkar fəaliyyətlərinin obyektivi ictimai münasibətlərin müxtəlif sahələri (iqtisadi, siyasi və s) ola bilər. Onlar tərəfindən zorakılığın müxtəlif formaları ilə müşayiət olunan narkotiklərin

¹ Barkan S.J. Criminology. A. Nev. Cersy: Prentise Hall, Upper Saddle River, 1997. P. 453-456

² Albanese C (1995) Ibid.P 233-240; Kelly R; Ko-lin J hin. Sj hatzberq R.(Eds)Handbook of Orqinized J rim e.In The United State. Greenwood Press,1994. P. 78-88

³ С.Иншаков. Криминология. Учебник. Москва, 2002. стр.109-117.

¹ А.Долгова. Организованная преступность-4. Учебное пособие.. Москва, 1998

qanunsuz dövriyyəsi, qaçaqmalçılıq, korrupsiya, çirkli pulların yuyulması, terrorizm, adam oğurluğu, silah alveri və s. kimi cinayətlər törədilir.

Beləliklə, mütəşəkkil cinayətkarlıq vahid sistemli cinayətkar fəaliyyətdir. Cinayət isə bu sistemin yalnız bir həlqəsini təşkil edir. Mütəşəkkil cinayətkarlıq müxtəlif növ cinayətlərin keyfiyyət dəyişməsi olaraq daha təhlükəli və mürəkkəb təzahürdür.

Aparılan tədqiqatlardan irəli gələrək qeyd etmək olar ki, mütəşəkkil cinayətkarlıq – kriminal bizneslə məşğul olan, korrupsiyanın köməyi ilə sosial nəzarətdən müdafiə sistemi yaradan, sabit, idarə edilən cinayətkar təşkilatların fəaliyyətidir. Göstərilən anlayış üç əsas əlaməti əhatə edir.

Bu əlamətlərdən birincisi sabit birliyin, yüksək iyerarxik quruluşun olmasıdır. Cinayətkar təşkilatlar üçün kriminal aləmə xarakterik olan ənənələrin və müəyyən edilmiş davranış qaydalarının, sərt nizam-intizamın olması xasdır. Dəstədə hakimiyyət bir və ya bir neçə liderin əlində cəmləşir, iştirakçıların sayı bir neçə nəfərdən bir neçə yüz, bəzən bir neçə min nəfərədək olur.

Bundan başqa mütəşəkkil cinayətkar dəstələrdə müxtəlif növ cinayətlərin törədilməsi üzrə yüksək səviyyəli ixtisaslaşma mövcuddur. Bu dəstələrdə lider tərəfindən alınmış əmrləri icraçılara ötürən çoxlu sayda qrupdaxili rəhbərlər vardır. Onların köməyi ilə mütəşəkkil cinayətkar dəstənin rəhbərinin fəaliyyəti gizli qalır və demək olar ki, hər hansı bir cinayətdə iştirakı sübuta yetirilmir. Cinayətkar təşkilatların fəaliyyəti əksər hallarda kollegial orqan (Şura) tərəfindən idarə edilir.

Mütəşəkkil cinayətkar dəstələrdə təşkilatçılar və icraçılardan başqa aşağıdakı subyektlər də ola bilər:

- ideoloqlar;
- məsləhətçilər;
- kəşfiyyat və əks-kəşfiyyatla məşğul olan xüsusi qruplar;
- müxtəlif vəzifəli şəxslərin pul ilə və ya digər üsullarla (şantaj) ələ alınması üzrə mütəxəssislər;

– müxtəlif növ cinayətkar fəaliyyət üzrə mütəxəssislər (killerlər, kompyüter texnologiyası, siqnalizasiya qurğuları üzrə mütəxəssislər və s.). Bu mütəxəssislərin hazırlanması üçün xüsusi strukturlar yaradılır və müəyyən maliyyə vəsaiti ayrılır.

Mütəşəkkil cinayətkarlığın ikinci əlaməti – kriminal bizneslə məşğul olmaqla iqtisadi dayaqların yaradılması və maddi mənfəətin əldə edilməsidir. Cinayətkar fəaliyyətin başlıca məqsədi kapital toplamaq, əldə edilmiş mənfəəti daha da zən-ginləşdirməkdir. Təsadüfi deyildir ki, bütün öyrənilən cinayətkar təşkilatlar bir peşə kimi külli miqdarda gəlir əldə etmək məqsədi ilə daimi olaraq cinayətlər törətmək üçün yaradılmışdır. Əldə edilmiş qanunsuz gəlirlər mürəkkəb bank əməliyyatları sistemindən keçərək leqallaşır və xarici bankların hesabına köçürülür.

Mütəşəkkil cinayətkarlığın üçüncü əlaməti isə – korrupsiyadır. Ötən əsrin sonlarından etibarən korrupsiya kütləvi hala çevrilməyə başladı. Buna bir çox amillər, o cümlədən dövlət qulluqçularının kommersiya strukturlarına kütləvi şəkildə axını səbəb olmuşdur. Hər şey şəxsi əlaqələr sistemi vasitəsilə alınır və satılırdı. Korrupsiya haqqında danışanda, bir prinsipial məsələni həll etmək zəruridir: cinayətkar dəstələrə kim rəhbərlik edir – məmurlar, yaxud peşəkar cinayətkarlar? Bu halla bağlı vahid bir fikir yoxdur. Rüşvətxorluğa görə azad-lıqdan məhrum edilmiş vəzifəli şəxslər çox vaxt mütəşəkkil cinayətkar dəstələrin rəhbərlərinə bərabər tutulur, ancaq bu heç də belə deyil. Məmurun rolu əsasən himayə etməkdir. Cinayətkarlara belə bir başçılar lazım olmur, çünki məmurlar dövlət vəzifələrində olduğundan zəif təşkilatçı hesab edilirlər. Lakin tədqiqatlara əsaslanaraq qeyd etmək lazımdır ki, mütəşəkkil cinayətkarlığın yayılması hər bir ölkədə müəyyən qədər fərqli olur.

Mütəşəkkil cinayətkarlıq mürəkkəb təzahür olduğu üçün onun daha dərin tədqiqi tələb edilir. Belə ki, kriminoloji ədəbiyyatlarda mütəşəkkil cinayətkarlıq sadə, orta və yüksək səviyyəli kimi növlərə bölünərək daha məzmunlu araşdırılmasına səy göstərilir.

Mütəşəkkil cinayətkarlığın sadə növlərinə aşağıdakı sadə təşkilati

strukturu olan sabit dəstələr aiddir: başçı – iştirakçılar. Dəstə üzvlərinin say tərkibi 3-10 nəfərədəkdir. Daha çox oğurluq, soyğunçuluq, dələduzluq, quldurluq kimi cinayətlər törədilir. Korrupsiya hallarına çox az təsadüf edilir.

Mütəşəkkil cinayətkliğin orta səviyyəli növü daha təkmilləşmiş və təhlükəli quruluşa malik olan mütəşəkkil cinayətkar təşkilatın yüksək səviyyəli növünə sanki keçici bir pillədir. Orta səviyyəli cinayətkar təşkilat bir neçə bölmədən ibarətdir: döyüşçülər, kəşfiyyatçılar, icraçılar, cangüdənlər, «maliyyəçilər» və s. Tərkibindəki üzvlərinin sayı 10-50 nəfər arasında olan dəstə reketlə, narkobizneslə, qaçaqmalçılıqla, kredit-bank sistemində qanunsuz əməliyyatlar aparmaqla məşğul olur. Onların bir qayda olaraq hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının məmurları ilə əlaqəsi vardır.

Yüksək səviyyəli mütəşəkkil cinayətkar təşkilat 2 və ya daha çox pilləli struktura malikdir. Üzvlərinin sayı bəzi hallarda yüzlərlə ölçülür. Bu növ təşkilatların cinayətkar fəaliyyətinin əhatə dairəsi ölkə səviyyəsindən kənara çıxaraq bir neçə xarici dövlətləri əhatə edir.

Mütəşəkkil cinayətkarlığın sosial təhlükəliliyi

Bir çox hallarda mütəşəkkil cinayətkarlığın ictimai təhlükəliliyi onunla mübarizə aparmalı olan orqanlar tərəfindən real qiymətləndirilmir və onun təhlükəliliyi oğurluqların, soyğunçuluqların və yaxud hədə-qorxu ilə tələb etmənin sayı ilə yaranan təhlükənin həcmi ilə ölçülür.

Əslində isə mütəşəkkil cinayətkar təşkilatların fəaliyyəti ölkə iqtisadiyyatını sarsıdır, gizli iqtisadiyyatın mövqelərini möhkəmləndirir, kredit-bank sisteminin normal fəaliyyətinə təhlükə yaradır.

Mütəşəkkil cinayətkar qruplar bazar iqtisadiyyatının təsərrüfat mexanizminin yenidən qurulması şəraitində xüsusi təhlükəli kommersion terrorunu həyata keçirir. Mütəşəkkil cinayətkarlığın iqtisadiyyatda mövcud olması onun siyasi sferaya müdaxiləsinin mümkünlüyünü istisna etmir. Mütəşəkkil cinayətkarlığın ictimai təhlükəliliyi onun cinayətkar elementləri birləşdirməklə fəaliyyətlərini daha da genişləndirmək üçün stimullaşdırmasında ifadə olunur. Hər şeydən əvvəl cinayətkar təşkilatların

gələcək inteqrasiyası gözlənilir, onlar kommersiya banklarının, *ayrı-ayrı* müəssisələrin maliyyə fondlarının mənimsənilməsi üzrə ixtisaslaşırlar.

Transmilli əlaqələrin artması son dərəcə təhlükəli tendensiyadır. Buna bir sıra obyektiv amillər şərait yaradır: sərhədlərin şəffaflığı, dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərin genişlənməsi, bu proseslərin zəif tənzimlənməsi.

Mütəşəkkil cinayətkarlığın əsas səbəbləri və qarşısının alınması

Əgər biz etdiyimiz təhlilə əsaslanaraq mütəşəkkil cinayətkarlığa özünəməxsus iyerarxiyası olan sabit cinayətkar dəstələr kimi baxsaq, onun daha qədim dövrlərdən mövcud olması barədə fikir yürütmək olar. Lakin, 1930-1950-ci illərdə mövcud olmuş «Qanunda oğru» dəstələrində də hələ mütəşəkkil cinayətkarlığın bütün əlamətləri mövcud deyildi. Onlarda yalnız kriminal peşəkarlıq və mütəşəkkil cinayətkarlığın bəzi əlamətləri formalaşmışdı. Bu cinayətkar dəstələrdə başlıca amil-mütəşəkkil cinayətkarlığın iqtisadi bazası, qanunsuz gəlirlər yolu ilə kapital toplamaq imkanı yox idi, cinayətkar dəstələr dövlət siyasətinə, hakimiyyət və idarəetmə orqanlarına təsir edə bilmirdilər.

Hüquqşünas alimlərin fikrincə mütəşəkkil cinayətkarlığın mövcud olduğu hər bir ölkədə, onun yaranma və inkişaf prosesinin öz xüsusiyyətləri var. Bu əsasən sosial-iqtisadi və bəzi hallarda tarixi (Çin, Yaponiya) şəraitlə bağlıdır. Keçmiş SSRİ məkanında cinayətkar klanların (dəstələrin) inkişafı bir sıra sosial, iqtisadi və hüquqi amillərin təsiri nəticəsində yaranaraq inkişaf edirdi. Onların fəaliyyət göstərməsi üçün əvvəlcədən möhkəm kriminogen baza yaradılmışdı. Cinayətkarlıq intensiv surətdə inkişaf edərək cinayətkar fəaliyyət hesabına yaşa-yan peşəkar cinayətkarların (oğruların, dələduzların, quldurların) böyük və sabit kontingentini yaradırdı. Onlar mütəşəkkil cinayətkarlığın əsasını təşkil etmir, yalnız kriminogen proseslərin inkişafına təkan verirdilər.

Ötən əsrin 60-cı illərinin ortalarında sovet iqtisadiyyatında tənəzzül baş verir və nəticədə istehsalata nəzarət zəifləyir, dövlət əmlakı müxtəlif şəxslər tərəfindən talanırdı. Yaranmış vəziyyət iqtisadiyyat sahəsində kriminal

strukturların inkişafına səbəb oldu. Böyük həcmdə kapital əldə etmiş şəxslər və qruplar yaranaraq, bu kapitalı qeyri-leqal istehsalatın inkişafına sərf edirdilər. Yeni yaranmış kapital sahibləri silahlı dəstələrin köməyi ilə istehsal bazarı uğrunda mübarizə aparır, vəzifəli şəxsləri pul ilə ələ alaraq dövlət aparatının idarəetmə sistemində daxil olurdular. Dövlət qulluqçularının böyük bir hissəsi cinayətkar fəaliyyətə cəlb edildikdən sonra iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri cinayətkar qrupların mövcudluğunu təmin edən gəlir mənbəyinə çevrilirdi. Bu dövrdən etibarən cinayətkar aləmdə «sexaviklər» adı ilə yeni kateqoriya cinayətkarlar yarandı. Yaranmış rəqabətlə bağlı özlərinin qeyri-leqal biznesini genişləndirmək məqsədi ilə, onlar iqtisadiyyatın obyektiv qanunlarına uyğun olaraq təşkilatlarda birləşməyə və korrupsiyanın, digər hüquqazidd vasitələrin köməyi ilə sosial nəzarətdən etibarlı müdafiə sistemi yaratmağa başladılar. Beləliklə, SSRİ-də mütəşəkkil cinayətkarlıq transformasiya olmağa, iqtisadi sahədə klanlar, müxtəlif cinayətkar qruplaşmalar yaranmağa başladı. Faktiki olaraq, dövlət idarələrinin daxilində qanunsuz gəlir əldə etməklə məşğul olan cinayətkar təşkilatlar fəaliyyət göstərirdi.

Lakin, bununla onların inkişafı dayanmırdı. Çünki onların tərkibində qüvvətli peşəkar cinayətkarlar «sınıfı» mövcud deyildi. Dövlət vəsaitlərinin yenidən bölgüsü ikinci dəfə başlandı. Ənənəvi peşəkar cinayətkarlar bu şəraitdə fəaliyyətlərinin istiqamətlərini dəyişib qanunsuz gəlirlə yaşayanların əmlakını oğurlamağa və qarət etməyə başladılar.

Hələ ötən əsrin sonuncu onilliklərində dələduzluq, oğurluq, quldurluq, adam oğurluğu ilə bağlı cinayətlər artmağa, «reket» inkişaf etməyə başladı. Peşəkar cinayətkarların təsir dairəsi artır, onlar təsir sahələrini və əraziləri bölüşdürür, gizli iqtisadiyyat sahəsində qanunsuz gəlir əldə edənlərə «vergi» təyin edirdilər. Qeyd edilən amillər cinayətkar qrupların iqtisadi sahədə mövcud olan cinayətkar elementlərlə birləşməsinə səbəb oldu. Hətta, bunun üçün əvvəlcədən xüsusi təşkilati tədbirlər görülürdü. Bir tərəf qanunsuz gəlirin məbləğinin bir hissəsini ödəməyi öz öhdəsinə götürür, digəriləri isə onların

təhlükəsizliyinə zəmanət verir, məhsullarını realizə etməkdə köməklik göstərir və rəqiblərini zərərsizləşdirirdilər.

Deməli, bəzi ölkələrdə mövcud olan mütəşəkkil cinayətkarlığın inkişafına təkan verən cinayət növlərindən (fahişəlik, narkotiklərin və silahların qanunsuz dövriyyəsi, qumar oyunları, qaçaqmalçılıq və s.) fərqli olaraq SSRİ məkanında mövcud olan mütəşəkkil cinayətkarlıq iqtisadi sahədə istehsal proseslərinə olan nəzarətsizlikdən yaranaraq inkişaf etmişdir.

Cinayətkarlığın mütəşəkkil forma alması nəinki «oğru qanunlarını», hətta iqtisadiyyatı, hüquq elmini, müasir texnikanı bilən yeni tipli kadrlara tələbatı artırdı. Cinayət yolu ilə əldə edilmiş külli miqdarda mənfəəti xaricə keçirmək cinayətkarlardan iqtisadi sazişlər və beynəlxalq normalar sahəsində peşəkar biliklər tələb edirdi. Ənənəvi cinayətkar mühit qulluqçular kateqoriyası hesabına genişlənməyə başladı.

Mütəşəkkil cinayətkarlığın qarşısının alınması.

Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə xüsusi iqtisadi, hüquqi və təşkilati tədbirlər kompleksinin işlənilib hazırlanmasını və həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdiyi ilk günlərdən qanunçuluğun, dövlət intizamının möhkəmləndirilməsini ön plana çəkmiş, fəal hüquq-mühafizə siyasəti aparılaraq cinayətkarlıqla və onun mütəşəkkil formaları ilə mübarizənin qətiyyətlə gücləndirilməsini tələb edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında» 9 avqust 1994-cü il tarixli Fərmanı bu yönümdə mübarizənin daha məqsədyönlü və mütəşəkkil aparılmasına təkan vermişdir. Fərmana əsasən, Daxili İşlər Nazirliyi sitemində mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə aparın müvafiq institut yaradılmışdır. Sonrakı dövrlərdə cinayətkarlıqla mübarizə üzrə beynəlxalq təcrübəyə uyğun qanunvericilik bazası genişləndirilmiş, bu məqsədlər üçün dövlət vəsaiti ayrılmış, maddi-texniki baza möhkəmləndirilmişdir.

13 yanvar 2004-cü ildə qəbul edilmiş «Korrupsiyaya qarşı mübarizə

haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizədə atılan uğurlu addımlardan biridir. Bu qanun korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmalara aşkar edilməsi, qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılmasına, sosial ədalətin, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiə olunmasına, iqtisadiyyatın inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına, dövlət orqanlarının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxslərinin səlahiyyətinin qanuniliyinin, şəffaflığının və səmərəliliyinin təmin edilməsinə yönəlmişdir. «Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun məqsədi dövlət orqanlarına əhalinin etimadının möhkəmləndirilməsi, peşəkar kadrların dövlət orqanlarında və yerli özünüidarəetmə orqanlarında qulluğa girməyə həvəsləndirilməsi, həmin şəxslərin korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozma törətməsini istisna edən şəraitin yaradılmasıdır.

Hesab edirik ki, gələcəkdə mütəşəkkil cinayətkarlıqla daha effektiv mübarizənin aparılması üçün «Mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə haqqında » qanununun da qəbul edilməsi zəruridir.

NƏTİCƏ

Mütəşəkkil cinayətkarlığın müxtəlif anlayışları ilə tanış olduq. Lakin, onu səciyyələndirən əsas üç əlamət xüsusi olaraq ön plana çəkildi.

- cinayətlərlə mütəmadi məşğul olmaq üçün şəxslərin biliyinin olması;
- iqtisadi əsasların (maliyyə vəsaitlərinin) olması;
- korrupsiya.

Mütəşəkkil cinayətkarlığın inkişafına təsir göstərən faktorların isə aşağıdakı qaydada təsnifatını verdik:

- mədəni, siyasi, sosial-iqtisadi münasibətlərin inkişafında durğunluğun olması;
- HMO tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin lazımı səviyyədə olmaması;
- kriminal təşkilatların inkişaf edərək təkmilləşməsi;
- kriminal düşüncə tərzinin inkişaf etdirilməsi (kütləvi informasiya vasitələrinin köməyi ilə);
- kriminal təşkilatlar tərəfindən əldə olunmuş təcrübənin ənənə şəklində ötürülməsi.

Mütəşəkkil cinayətkarlıq kriminal bizneslə məşğul olan və korrupsiyanın köməyi ilə sosial nəzarətdən müdafiə sistemi yaradan sabit, idarə edilən cinayətkar təşkilatların fəaliyyətidir. Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə xüsusi təşkilati, qarşıdurma və hüquq-mühafizə tədbirlərinin kompleksinin işlənilib hazırlanmasını və həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdiyi ilk günlərdən qanunçuluğun, dövlət intizamının möhkəmləndirilməsi ön plana çəkilmiş, fəal hüquq-mühafizə siyasəti aparılaraq əlaqədar orqan və təşkilatlardan cinayətkarlıqla, onun mütəşəkkil formaları ilə, korrupsiya və rüşvətxorluqla mübarizənin qətiyyətlə gücləndirilməsi tələb edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında” 9 avqust 1994-cü il tarixli Fərmanı bu yönümdə mübarizənin daha məqsədyönlü və mütəşəkkil aparılmasına təkan vermiş əsas proqram sənədi olmuşdur.